

dívali se před sebe a nemluvili. Vypadali sešlí, ošumělí a velmi staří.

Rychle jsem stáhl hlavu od okna a měl jsem najednou po té zamilované náladě, a když jsem uviděl, že proti mně pochoduje četa brunátných, zdravě vyhlížejících německých vojáků a zpívají si nějakou písničku o Lebe wohl, Erika, za-bočil jsem radši do postranní uličky, abych se na ně nemusel dívat, protože jsem se nějak styděl, nevím ani za co.

Potom jsem uviděl pana doktora Strasse už jenom jednou. Utíkal jsem se saxofonem průchodem v domě, který vedl do Židovské ulice, a tam jsem vrazil do pana doktora. Pozdravil jsem ho a zůstal jsem v rozpacích stát. Pan doktor se bezvýrazně a jakoby stydlivě usmál a řekl: „Jak se vám daří?“ „Dobře,“ řekl jsem a zastyděl jsem se za to, že jsem řekl dobře, i když to byla pravda, a polilo mě horko, když jsem si uvědomil, že mi pan doktor vyká, ačkoli když jsem s ním mluvil naposled, ještě mi tykal, ale to jsem ovšem chodil teprve do tercie. Odmlčeli jsme se a já nevěděl, co říct. „Co to nesete?“ zeptal se pan doktor a ukázal na dlouhý kufr s tenorsaxofonem. „Saxofon,“ řekl jsem. Pan doktor se na mě udiveně podíval. „Saxofon? Ale —“ ale nedořekl to. Zdálo se mi, že se začervenál, a já se v tom okamžiku začervenál taky, znovu, protože jsem pochopil, proč to nedořekl; věděl, že už nemá právo, ptát se po mém zdravotním stavu, po tom, jak se saxofon snáší s mými průduškami, neboť je žid, a tohle je moje, arijská záležitost. A tak se jenom nějak, nevím jak, se mnou rozloučil a odešel, a já věděl, co mi chtěl říct, a věděl jsem, že jednou budu muset saxofonu zanechat, protože to moje průdušky nesnou.

To byla vůbec poslední diagnóza pana doktora Strasse v našem městečku.

Potom jsem se dozvěděl, že ho v Terezíně oběsili. Za nic. Nepozdravil prý nějakého esesáka. Měl přece vždycky takový slabý hlas, takový, který slyším dosud, kdy už ty silné, zdravé, vojácké hlasy dávno zmizely v opovržení času.

1957

PAN UČITEL KATZ

Když jsem chodil do třetí třídy, dali mě naši učit němčinu, protože ve škole začínala němčina ve čtvrté třídě. Tak to dělali vždycky. V sekundě mě dali na latinu a v kvartě na francouzštinu, jenomže já jsem se tenkrát chtěl učit anglicky, a tak jsem se francouzštinu neučil a koupil jsem si učebnici angličtiny a potajmu jsem se učil anglicky.

Ale na němčinu mě dali k panu učiteli Katzovi, který bydlel v Židovské ulici v domě, kde dřív bývala židovská škola, a byl to učitel židovského náboženství a kantor v synagóze. Byl maličký a holohlavý, ale uměl krásně zpívat a hrát na housle a na harmonium. Bral za hodinu osm korun, a to bylo méně než u všech jiných učitelů.

Měl jsem veliký strach, když jsem šel prvně na hodinu a zvonil jsem u zasklené dřevěné přepážky v prvním patře židovské školy, kde byla dřív třída, ale teď byla přepažena tou zasklenou přepážkou, a tak z ní byla na jedné straně před-síň, z které se šlo do modlitebny, a na druhé straně před-síň, z které se šlo do kantorova bytu. Měl jsem strach, ale pan učitel Katz byl hodný a vlídný a odvedl mě do kuchyně, kde se-děla na štokrleti u kamen jeho paní ve starém županu a byla tlustá, a pan učitel mě posadil ke kuchyňskému stolu a otevřel přede mnou novou učebnici němčiny, která zapraskala ve hřbetě, a na první stránce byl černobílý obrázek něčeho kula-tého a špinavého, což bylo vejce. Pan učitel mi vlídným hla-sem řekl, že vejce se řekne německy Ei, a tak jsem se začal učit německy úplně od začátku, od vejce. Das ist ein Ei, říkal pan učitel, a já to po něm opakoval. Ist das ein Ei? ptal se pan učitel, a hned sám odpovídal: Ja, das ist ein Ei, a já to opakoval po něm.

Pan učitel Katz neučil jen německy, ale vyučoval také židovskému náboženství. To se učilo hebrejsky, proto musely židovské děti chodit nejdřív na hodiny hebrejštiny. Židé ale musí mít na hlavě klobouk, když se modlí nebo když dělají něco, co má co dělat s náboženstvím. Proto se někdy stávalo, že když jsem přišel na hodinu němčiny dřív, seděli u pana učitele Jonáš Lewithů a Itzik Kohnů a odříkávali velice nahlas

tajemné věty řeči, která byla hebrejščina, a na hlavě měli klobouky pana učitele Katze, jeden na všední den a jeden na šábés, které jim zapadaly až po uši, protože bylo léto a horko a oni si na hodinu náboženství nepřinesli svoje čepice, takže jim pan učitel musel půjčit svoje klobouky, které jim ale byly veliké. Seděli zpříma na židlích a koukali po mně nafoukaně a opovržlivě, neboť mluvili řeči, které já nerozuměl, a vykřikovali loulabim selah šmé ašboazim nebo tak nějak, ale pan učitel jim stále skákal do řeči a opravoval je, takže asi tu řeč také moc neuměli, jenže já ji neuměl vůbec, proto se mi mohli smát.

To s těmi klobouky se stalo pak ještě jednou, když se vdávala dcera pana učitele Katze Ruth. Brala si pana Isidora Kafku z O., který tam měl malou továrničku na sešity a byl to ortodoxní žid. Svatba byla také ortodoxní a oddával je slavný rabín z Kolína, a protože pana učitele Katze znalo hodně lidí a říkali o něm, že je to hodný žid, jako to říkali o panu doktorovi Strassovi a jako zase naopak o Mošem Čubkalöblovovi říkali, že je to zlý žid, proto přišli na svatbu nejenom židé, ale také mnoho křesťanů. Jenomže to bylo v létě, bylo horko a oni přišli bez klobouků a do synagogy je nechťeli pustit. Bylo to trapné, protože každý chtěl svatbu vidět, ale dovnitř je nechťeli pustit, a tak stáli před synagógou a nadávali, až najednou přiběhl pan Izák Eisner s nůši na zádech a se dvěma košíky, všechno plné klobouků dávno vyšlých z módy, které ve svém obchodě nemohl prodat, všelijakých žirardů a komických buřinek, a začal je půjčovat po koruně a na zálohu deset korun, a za chvilku je měl rozebrané, neboť svatba už začínala a všichni to chtěli vidět a hrnuli se rychle dovnitř. Proto si taky klobouky nevybírali, jenom rychle panu Eisnerovi vrazili zálohu, takže někteří je měli veliké a jiní příliš malé. Můj otec, který měl velikou hlavu a byl velmi veliký a vysoký, měl na hlavě malinkou šedivou buřinku, kterou si musel každou chvíli přidržovat rukou, aby mu nespadla. Musel jsem se smát a dostal jsem od otce pohlavek a ze synagogy mě vyhodili.

Pan učitel Katz vyučoval vždycky v kuchyni a jeho manželka seděla na štokrleti u kamen a poslouchala. První lé-

ta neřkala nic, teprve později, když už jsem uměl dobře německy a už jsme jenom četli pohádky a knížky a já vyprávěl obsah, a potom úplně nakonec, když přišli Němci a já ještě rok chodil k panu učiteli Katzovi a už jsme mluvili jen o politické situaci, skákala nám paní učitelová do řeči a přízvukovala panu učiteli. Ale první léta jen mlčela.

Pan učitel učil vlastní metodou, pomalu a systematicky. Neustále mi dával skloňovat příklady na skloňování, nejraději der gute alte Wein. Skloňoval jsem správně der gute alte Wein, des guten alten Weines, dem guten alten Weine, den guten alten Wein a pan učitel pokyvoval hlavou a já při tom dostával strašnou chuť na dobré staré víno, které pan učitel tak rád dával skloňovat, ale myslím, že ho sám nikdy ani nepil, aspoň ne moc, poněvadž byl chudý. Potom, když už jsem německy dost uměl, říkával vždycky: Das, was du kannst, Daniel, das kann dir niemand nehmen. Darum lerne, lerne deutsch. A vyprávěl, jak za první světové války byla bída a lidé ani za peníze nemohli nic dostat, ale on chodil po sedláčcích a vyučoval německy, und dafür bekam ich Approvisation, říkal, Mehl, Butter, sogar Fleisch, říkal, a říkal to pomalu a s důrazem, skoro zbožně, a já zas pokaždé dostával strašnou chuť na Mehl, Butter, sogar Fleisch, ačkoliv jsem jinak moc nejedl, kromě cukroví. Du kannst alles verlieren, Daniel, Geld, alles, říkával. Nur was du *da* hast — a ukazoval prstem na svou holou hlavu — das kann dir niemand nehmen. Kdyby přišla nová válka, říkával, netrpěli bychom nouzi. Protože lidé by se pořád chtěli učit německy a on prý by jim mohl říci, že nechce peníze, ale Mehl, Butter und sogar Fleisch. Auch Milch, říkal, když si vzpomněl, a spokojeně se přitom usmíval.

Večer v pátek někdy skončil hodinu dříve a poslal mě domů, protože vyšla večernice a začínala modlitba. Příští týden v úterý mi tu chvilku pak pokaždé vynahrátil. Ale já nešel domů, ale schoval jsem se do tmavého výklenku na schodech a díval jsem se, jak přes třídu, přepaženou zasklenou přepážkou, chodí židé do modlitebny, pan Abraham Lewith, otec Jonáše Lewitha, pan doktor Strass, pan Ohrenzug, který měl velkoobchod střížním zbožím, a jeho syn, septimán Benno Ohrenzug, i jiní, které jsem všechny ani neznal, a pak se z modli-

tebny ozval zpěv, to zpíval pan učitel Katz, který byl kantorem, a pak divoká směsice hlasů, že se mi zdálo nepochopitelné, že by to vydávali pan Lewith, pan Ohrenzug, pan doktor Strass a pan Abeles, jehož dcera Sára závodila za S. K. K. v plavání nznak, a hlasy se zvedaly a zvedaly, a pan učitel Katz měl najednou hlas silný a lkavý a krásný a já poslouchal a skoro jsem se zalykal nějakou divnou a neznámou a strašnou touhou a vymotal jsem se z tmavého výklenku a po schodech dolů před školu. Nad věží zámku na kopci, na tmavěmodrém nebi, svítívala čistá večernice jako slza, a když jsem šel v mrákotách přes náměstí domů, začaly hrát v kostele varhany a mně bylo blaženě a smutno a do pláče.

Vždycky jsem přemýšlel, proč tak lkají, proč tak volají a křičí. Jednou když jsem šel na hodinu, byly dveře do modlitebny pootevřené. Měl jsem strach, ale přesto jsem vlezl dovnitř a tam jsem uviděl tmavou sametovou oponu s vyšíváním a mezi okny mapu Palestiny s hebrejským nápisem. Jenom ta mapa Palestiny mi utkvěla v hlavě, protože potom přišel do modlitebny starý Arno Kraus, který tam uklízel, a vyhodil mě ven. Snad plakali a volali po té Palestině, odkud pocházeli jejich předkové, byla divná ta školní mapa a vedle krásně vyšívaná opona, podobná, jak jsem si myslel, té, která se roztrhla kdysi v Jeruzalémě.

A když se dcera pana učitele Ruth vdávala, bylo před tím mnoho všelijakých obřadů a zvyklostí. Pan učitel Katz mi rád vyprávěl o židovské víře a o zvyklostech. Ukazoval mi malou trubičku na rámu dveří, kterou lakýrník přetřel spolu s dveřmi hnědou barvou, a říkal, že obsahuje svitek s jakýmsi posvátnými slovy, jejichž význam jsem už zapomněl. Jindy zas seděl neoholený a vysvětloval mi, že je doba svátků, že se holit nesmí. Jindy zase nechal tužku ani pero do ruky, protože nesměl manuálně pracovat. Také mi vykládal, že židé mají jenom Starý zákon, a já býval v jeho přítomnosti najednou naplněn zbožností a říkal jsem, že my katolíci máme ještě také Nový zákon, a pan učitel říkal, že ví, ale že oni neuznávají Ježíše za Vykupitele, a já říkal, že my katolíci ho uznáváme, a mezi námi zavládla pohoda a já byl spokojen, jak jsou věci na světě pestré a zajímavé a každá jiná.

V čas jiných svátků dával mi pan učitel macesy, které přicházely v balíčcích z nějaké továrny a které pak obyčejně snědl můj otec, který obyčejně snědl všechno. Pan učitel říkal, že jsou zdravé pro nemocné zažívání, neboť jsou z čisté mouky a vody.

V předvečer svatby uzavřela se nevěsta s několika ženami v oddělené místnosti a ony ji prý koupaly a myly a snad jí i potíraly tělo vonnými oleji, ale to se mi možná spletlo s něčím z katolického náboženství. Ale představa nahé bílé Ruth Katzové, která vystupuje z mosazné vany, nahá a bílá a mokrá, a židovské ženy ji trou a natírají vonnými oleji, mě vzrušovala k nepřičetnosti a dodnes mě vzrušuje něčím tajemným a krásným a velice cudným. Byla to nepochybně panna, a jistě i pan Isidor Kafka byl panic, nebyl vůbec hezký, byl zámožný, ale ne příliš bohatý, a byl to ortodoxní žid.

O macesech mluvil pan učitel Katz vždycky rád, jak jsou zdravé, protože měl cukrovku a nesměl jíst domácí pečivo, dorty a vůbec všechny ty věci, které se nesmějí jíst při cukrovce. Připadalo mi to na něm velice zvláštní a zajímavé a skoro jsem mu záviděl, že to všechno nesmí jíst, zatímco já mohu všechno, ale kromě cukroví mi skoro nic nechutná. Potom jednou mi začalo být nějak špatně a měl jsem divnou moč a pan doktor Strass řekl, že mám něco s ledvinami, a nařídil mi dietu. Ta dieta byla právě opačná než dieta pana učitele Katze. Was? ptal se pan učitel Katz zděšen. Du darfst nicht Fleisch essen, Daniel? Und Fett auch nicht? ptal se a já viděl, že se najednou velice vyděsil a že o něčem přemýšlí. Byl jsem hrdý, že mám také dietu, a čekal jsem, že o tom budeme vyprávět, ale pan učitel Katz zbledl a najednou řekl a hlas se mu přitom chvěl: Sag nur, Daniel, was würde man essen, wenn man Zucker und Nierenkrankheit hätte? Dann müssten man doch zum Tode verhungern!

Za devět měsíců po svatbě narodilo se dceři pana učitele Katze dítě Hana. Pan učitel měl velkou radost a stále o ní vyprávěl. Je to prý krásné dítě a vlásky má jako andílek. Wie ein Engelchen, říkal. Jednou byl obzvlášť rozradostnělý, neboť se vrátil z návštěvy u zetě a dcery, a vytáhl ze zásuvky stolu

velikou knihu, vázanou opačně, takže začátek byl na konci, a ukázal mi ji. Das habe ich schon für Hannerle besorgt, řekl. Eines Tages wird sie es brauchen. Byl to hebrejský slabikář pro děti, z něhož se měly naučit řeč, kterou je psaná jejich bible. Myslím, že tomu ani neříkají bible. Byly tam obrázky vajec, koťátek, psků a chlapců ve staromódních pumpkách jako v našem českém slabikáři a já pochvalně přizvukoval a říkal jsem, Hana, das ist ein schöner Name, a pan učitel Katz byl ještě šťastnější.

Potom přišel Hitler a zavedli protižidovské zákony, ale já chodil dál k panu učiteli Katzovi, ačkoliv už jsem německy uměl a už jsem to vlastně ani neměl zapotřebí. Přestali jsme číst pohádky a knížky a vyprávět obsahy a mluvili jsme jen a jen o politice. Nadával jsem na Hitlera a na Němce a pan učitel naříkal a jamroval. Také stará paní naříkala od kamen a já proklínal Hitlera, ačkoliv jsem tenkrát ještě vlastně nevěděl, co vlastně Hitler přesně všechno znamená. Was wir Juden schon alles mitgemacht haben! říkával pan učitel a zdálo se mi, že to neříká mně, ale někomu nahoře pod stropem, v nebi.

Když jsem potom odcházel domů, visely na tabuli náboženské obce v průjezdě seznamy židů, kteří vystupovali ze židovské církve.

Potom napsal nějaký anonym článek do Arijského boje, a psal, že jistý dirigent banky v K. posílá dosud svého syna na hodiny *němčiny* (to tam bylo proložené) k Židovi Adolfu Katzovi, kantoru židovské synagógy v K. Otec se velice rozčiloval, ale schlípl, a já musel přestat na hodiny chodit. Tím začal otcův pád. Začal platit za židomila, a už to s ním šlo s kopce. Stále se rozčiloval, nadával, a potom u nás jednou o půlnoci zatloukli na dveře a otce odvedli, ani neměl čas pořádně se ustrojit. Zmizel v Belsenu, tatínek, a kdykoli si na něj vzpomenu, vždycky ho vidím v té šedivé buřince, jak se mračí a dává mi pohlavek, anebo celého namydleného v pruhované košili, jak odchází s dědou v mysliveckém klobouku polní cestou k zapadajícímu slunci. Bůhví jak skončil, a bůhví jestli pořád nadával, asi ano, měl to v povaze. Už nikdy jsme o něm neuslyšeli, ani to nejmenší.

Jednou, asi za tři neděle po tom článku, přišel k nám z ni-

čeho nic na návštěvu pan učitel Katz. Přišel v černém svrchníku s umaštěným sametovým límcem, zazvonil, stál v hale, vešel dovnitř, sedl si ve svrchníku ke stolu v pokoji a mírně a zdvořile se usmíval. Was ist mit dir, Daniel? zeptal se mě. Ich dachte, du warst krank! Zčervenal jsem a řekl jsem: Ich — ich darf nicht mehr zu Ihnen kommen. — Du darfst nicht? podivil se učitel. Warum? — Ich — řekl jsem, ale vtom mě přerušil otec, který byl rudý jako rak, a řekl mi, abych šel ven. Pak spolu s panem učitelem v pokoji dlouho mluvili a potom pan učitel vyšel ven a otec za ním a pan učitel měl holou hlavu shrbenou a jemný židovský nos mu vystupoval z obličeje, a podal mi ruku a řekl: Also, auf wiedersehen, Daniel! Auf wiedersehen, Herr Lehrer, řekl jsem, a když se za ním a za jeho černým svrchníkem zavřely dveře, začal jsem brečet. Také otci se skoulela slza po tváři, ale zamračil se, šel, a vynadal mé mladší sestře Haničce za to, že necvičí na piano.

Potom jsem pana učitele Katze dlouho neviděl a pak našli židům nosit hvězdy. Jednou jsem potkal na rohu na náměstí pana Vladyku, disponenta z naší banky, který se potom vyšvihl na dirigenta, když otce zavřeli do koncentráku, a který už v té době dělal treuhändera v činžovních domech pana Ohrenzuga. Zastavil se se mnou a na něco se mě vyptával. Na rohu náměstí byla trafika a najednou z trafiky vyšel pan učitel Katz s pohlednicí v ruce a se žlutou hvězdou na černém svrchníku. Když mě uviděl, rozzářil se vlídným úsměvem a asi zapomněl na hvězdu a na všechno, protože začal radostně: Guten Tag, Daniel! Wie geht es dir? Ich hab dich schon lange nicht gesehen!

Odpověděl jsem trochu v rozpacích, ale pocítil jsem taky radost, že ho vidím a že je pořád stejný. Guten Tag, Herr Lehrer. Und wie geht es Ihnen? řekl jsem a podal jsem mu ruku. A tu jsem vedle sebe najednou uslyšel zašustění, otočil jsem se a viděl jsem, jak pan Vladyka honem pospíchá pryč přes náměstí, jen za ním vlají šosy jeho balónového trenčkotu. A najednou jsem dostal zuřivý vztek a obrátil jsem se na pana učitele Katze a zeptal jsem se ho, jestli jde domů a jestli ho mohu doprovodit, a šel jsem s ním natruc přes celé náměstí a on na všechno zapomněl a mluvili jsme o Hitlerovi a o válce a o cukrovce a pak o malé

Hannerle, které už byly tři roky a uměla prý už velmi dobře mluvit.

Viděla nás spousta lidí. Možná že otci za to někde připsali čárku. Ale mně to tenkrát bylo jedno, poněvadž jsem měl pana učitele rád.

Pak obstavili některé léky a zakázali je prodávat židům. Mezi nimi byl inzulin. Byl jsem zrovna v lékárně a mluvil jsem s Vládou Nosálem, který se tam učil na magistra, když si do lékárny přišel pan učitel Katz pro inzulin. Nevěděl o tom, že ho židům nesmějí prodávat. Slyšel jsem ho, jak zdraví, a viděl jsem ho v černém svrchníku se sametovým límcem mezi lahvičkami a křivulemi, za kterými jsme stáli s Vládou Nosálem v laboratoři. Viděl jsem také pana lékárníka Hesse, jak vytřeštil oči na pana učitele, odkašlal si a řekl: Inzulin? Ano, řekl pan učitel. Jako vždycky; a pan lékárník chtěl něco říct, něco jiného, než pak řekl, protože řekl, že tenhle týden ještě nedostal zásilku. A kdy ji dostanete? zeptal se vystrašeně pan učitel, a tu pan lékárník zrudnul, skoro zbrunátněl, jako můj otec při poslední návštěvě pana učitele, a řekl Počkejte a vytáhl zpod pultu krabičku a řekl, že má železnou zásobu pro nemocnici a že mu ji zatím dá a nechá si pak jeho příděl ze zásilky. Pan učitel Katz poděkoval a odešel a pan lékárník, pořád ještě rudý, přišel k nám a nařídil Vládovi, aby napsal inzulinovou kartu na nějakou paní a aby to vždycky dával panu učiteli Katzovi, ale opatrně, aby to nikdo neviděl, kdyby v lékárně byli lidé.

A potom jednou dali všechny židy z města do transportu. Šli brzo ráno. Vstal jsem, protože jsem celou noc myslel na pana učitele Katze, a šel jsem na nádraží. Byl to sychravý, studený, šeredný podzimní den. U nádraží stála dlouhá řada židů s kufry a ranečky. Schoval jsem se za roh hotelu Hvězda, protože jsem nechtěl, aby mě viděli. Hlídal je nějaký německý voják. Hledal jsem v řadě pana učitele Katze. Poznal jsem bratry Löbly, pana doktora Strasse, Sáru Abelesovou s malinkým děťátkem v náručí, Leo Felda, pana Lewitha, Itzika Kohnů a pak jsem najednou uviděl pana učitele Katze v černém svrchníku a vedle něho tlustou paní Katzovou a Ruth v zeleném kabátě. Vedle ní stál dlouhý, šeredný pan Isidor Kafka, její manžel, a za ruku držela malou

holčičku se snědým obličejem a špinavýma punčoškami na nohou. To byla Hannerle. Uviděl jsem ji tenkrát vlastně poprvé.

Potom voják něco vykřikl a řada se hnula a já viděl, jak pan učitel Katz sbírá se země balík převázaný šňůrou a jak jde mezi ostatními k nádraží.

1957